

Gregor Petrič

DRUŽBOSLOVNA INFORMATIKA V SLOVENIJI: MED TRADICIONALNIM RAZUMEVANJEM IN NEIZKORIŠČENIMI PRILOŽNOSTMI

IZVLEČEK

Družboslovna informatika se je leta 1984 vzpostavila kot prvi študij na svetu s tem nazivom, hkrati in vzporedno s tem pa se je začela razvijati tudi kot specifična znanstvena dejavnost na presečišču sociologije, informatike in družboslovne metodologije. Namen prispevka je refleksija razvoja družboslovne informatike v Sloveniji, pri čemer so identificirane tri omejitve, ki predstavljajo priložnosti za nadaljnji razvoj: a) zoženje družboslovne informatike na metodologijo in informatiko; b) mešanje rabe kvantitativnih metod in kvantifikacije kot družbenega procesa; c) sociologija med tehnofobijo in nezanimanjem za razvoj novih IKT. Veljavnost omejitev je podkrepljena z relevantnimi teoretskimi razmisleki in empiričnimi raziskavami ter manjšo lastno empirično raziskavo. Prispevek v zaključku ponudi nastavke za bolj sinergično delovanje družboslovne informatike in sociologije.

KLJUČNE BESEDE: družboslovna informatika, informacijsko-komunikacijske tehnologije, družboslovna metodologija, sociologija tehnologije

Social Informatics in Slovenia: Between Traditional Understanding and Unrealised Opportunities

ABSTRACT

Social Informatics was established in 1984 as the first academic programme in the world with this title. Parallel to this, Social Informatics as a specific scientific activity at the intersection of sociology, computer science, and social science

methodology began to develop both locally and globally. The purpose of this article is to reflect on the development of Social Informatics in Slovenia, identifying three limitations that point to opportunities for further development: a) the reduction of Social Informatics to methodology and informatics; b) conflating the use of quantitative methods with the process of quantification in society; and c) sociology between technophobia and disinterest in the development of new ICTs. These limits are substantiated through relevant theoretical reflections and empirical studies, including the author's own research. The conclusion proposes ways for Social Informatics and Sociology to work more synergistically.

KEY WORDS: *social informatics, information and communication technologies, social science methodology, sociology of technology*

1 Uvod

Ob praznovanju 60. obletnice Fakultete za družbene vede (FDV) se tudi družboslovna informatika ponosno bliža 40-letnici, saj se je leta 1984 prva generacija študentov vpisala na študijski program Sociologija – Družboslovna informatika. Na ta način se je Slovenija vzpostavila kot ena izmed začetnic akademsko-znanstvene ideje in gibanja družboslovne informatike, saj je prva v svetu vzpostavila študijski program s tem nazivom; pojem se je v mednarodnem prostoru sicer pojavil le leto poprej na Norveškem, v ZDA pa šele slabo desetletje pozneje (Rosenbaum 2014). Družboslovna informatika ni le študijski program, temveč zajema tudi razločno znanstvenoraziskovalno dejavnost, pri čemer se lahko pri iskanju njene enotne definicije hitro znajdemo v zagati, saj obstaja več znanstvenih šol (Smutny in Vehovar 2019), ki so dokaj svojevrstne in vsaj do nedavnega med seboj precej nepovezane. Družboslovno informatiko nekateri opisujejo kot postmoderno znanost, ki ima sicer različne geografske tradicije s svojimi poudarki, vendar jih povezuje skupni interes za različne vrste interakcij med družbenimi sistemi in informacijsko-komunikacijskimi tehnologijami (IKT) (Smutny in Vehovar 2019). V širšem mednarodnem razumevanju družboslovne informatike prevladuje ameriška šola, ki jo opredeljuje kot vedo o načrtovanju, rabi in posledicah informacijskih sistemov v njihovi interakciji z družbenimi konteksti (Kling in dr. 2000; Kling 2007). V zadnjih letih se družboslovna informatika sooča z določeno mero zблиževanja različnih tradicij (Petrič in Atanasova 2013; Smutny in Vehovar 2019), pa tudi stagnacijo v prisotnosti pojma, saj se z vseprisotnostjo internetnih tehnologij hipoma vzpostavljajo – predvsem v smislu poimenovanja študijskih programov, raziskovalnih skupin in organiziranosti – tržno privlačnejši pojmi, kot so npr. *Information society, ICT and society, Internet*

studies, human-computer interaction, computational social science (Vehovar in dr. 2022). Slovenska tradicija razvoja družboslovne informatike v mednarodnem prostoru uživa pomembno priznanje, doma pa ima bogato in dinamično zgodovino, prepoznavne študijske programe na vseh ravneh študija ter visoko stopnjo institucionalizacije v podobi dveh raziskovalnih centrov, pedagoške katedre in študentskega društva. Kljub temu pa ugotavljam, da v slovenskem prostoru obstaja nekaj omejitev in neizkoriščenih priložnosti, katerih obravnavanje bi potencialno omogočilo večjo in pomembnejšo vlogo ne le družboslovni informatiki, temveč tudi sociologiji v širši družbi. V tem prispevku se tako osredotočam predvsem na te neizkoriščene priložnosti in zaviralne dejavnike v kontekstu razvoja družboslovne informatike v zadnjih 40 letih. Osredotočam se izključno na procese, značilne za slovenski prostor, saj je bilo o družboslovni informatiki z mednarodnega vidika v zadnjem času objavljenih precej refleksij in analiz (Fichman in dr. 2015; Kolin 2021; Smutny in Vehovar 2019; Vehovar in dr. 2022; Wulf in dr. 2021).

Glavni namen prispevka je predstaviti tri ključne omejitve glede razumevanja družboslovne informatike ter njene znanstvene in družbene vloge. Menim, da je lahko njihova osvetlitev pomemben korak k boljšemu izkoristku priložnosti, ki jih predstavlja znanstvenoraziskovalna in akademska dejavnost družboslovne informatike v Sloveniji. Te omejitve so: a) zoženje družboslovne informatike na metodologijo in informatiko; b) mešanje rabe kvantitativnih metod in kvantifikacije kot družbenega procesa; c) sociologija med tehnofobijo in nezanimanjem za razvoj novih IKT. Prepoznavna in predstavitev omejitev izhajata predvsem iz refleksije (omejenih) osebnih izkušenj, ki segajo od vpletenosti v pedagoške aktivnosti od konca 90. let prejšnjega stoletja naprej prek aktivne vključenosti v pripravo novih študijskih programov v sklopu bolonjske reforme (Petrič 2006) do članstva v različnih delovnih skupinah in vloge predstojnika katedre v obdobju priprave prenovljenih študijev (Iglič in dr. 2016). V opredelitvi in refleksiji omejitev se je v skladu z Bourdieujevo idejo refleksivne sociologije (2004) treba zavedati, da gre za razmisleke s točke, ki je družbeno strukturirana in izhaja iz lastne sociobiografske trajektorije, ki jo določa. Na tej trajektoriji, ki je na tem mestu niti približno ni mogoče celovito razkriti, je treba omeniti predvsem Habermasovo teorijo komunikativnega delovanja (1984, 1987), s katero sem se temeljito spoznal v zgodnjem obdobju znanstvenoraziskovalne dejavnosti in pomembno določa moje nadaljnje delo in točko pričujoče refleksije. Habermas namreč opozarja na pretiran vdor instrumentalne racionalnosti v družbene podсистeme in dokazuje, da je za zdravo reprodukcijo družbe potrebno komunikativno delovanje, ki sloni na medsebojnem razumevanju, sodelovanju in stremljenju k skupnim etičnim in družbenim ciljem. Nadalje se v ponazoritvi veljavnosti razpoznanih omejitev sklicujem na teoretične refleksije in empirična dognanja tujih

avtorjev, v predstavitvi tretje omejitve pa ponujam vpogled tudi z lastno empirično analizo. V smislu manka rigorozne znanstvene metode za analizo glavnega namena tega članka je treba ugotoviti, ki se ne morejo izogniti pristranskosti, jemati predvsem informativno in nikakor konkluzivno.

2 Kaj sploh je družboslovna informatika?

Dejstvo, da je družboslovna informatika eden od študijskih programov na Oddelku za sociologijo na FDV, ni sporno, so pa razprave o družboslovni informatiki kot znanstveni disciplini neizogibno kontroverzne. Družboslovna informatika je bila kot znanstvena disciplina prvotno vzpostavljena v okviru delavnice na Univerzi v Indiani, ki jo je organiziral Rob Kling, udeležili pa so se številni raziskovalci predvsem iz ZDA, ki so se ukvarjali z različnimi družboslovnimi vidiki IKT in njihove vloge v družbi. Zaradi manka enotnega pojmovnega okvira je bil sprejet dogovor o vzpostavitvi novega koncepta, pod okriljem katerega bi delovali raziskovalci, ki so se ukvarjali z organizacijskimi, psihološkimi, komunikacijskimi, politološkimi in drugimi družboslovnimi vidiki novih IKT (Kling 2007; Smutny in Vehovar 2019). V Sloveniji se je znanstvenoraziskovalna dejavnost sprva razvijala okoli študijskega programa Družboslovna informatika, ob obležitvi 20. obletnice študija pa je postalo jasno, da se tudi v Sloveniji družboslovna informatika vzpostavlja kot svojevrstna znanstvena disciplina (Vehovar in Petrič 2006). V splošnem raziskovalci, ki analizirajo razvoj družboslovne informatike, izpostavljajo več globalnih tradicij družboslovne informatike, in sicer nemško, japonsko, norveško, rusko, slovensko, angleško in ameriško (Fichman in dr. 2015; Smutny in Vehovar 2019; Vehovar in dr. 2021; Vehovar in dr. 2022). Medtem ko je za ameriško, angleško in norveško tradicijo značilna visoka stopnja konvergence (Smutny in Vehovar 2019) v smislu ukvarjanja z učinki IKT v različnih družbenih kontekstih (Fichman in dr. 2015), pa je slovenska tradicija prepoznana kot svojevrstna s poudarkom na uporabi IKT v družboslovnem raziskovanju v smislu razvoja računalniških orodij za zbiranje in analizo družboslovnih podatkov. S prihodom interneta in predvsem vseprisotnostjo spleta, ki ni več samo orodje komuniciranja, temveč platforma družbenega delovanja (Castells 2010; Rheingold 1993), so IKT postale predmet sociološke obravnave tudi v slovenski družboslovni informatiki. V tem pogledu se slovenska družboslovna informatika približuje anglosaški tradiciji, vendar pa o visoki stopnji konvergence med različnimi tradicijami družboslovne informatike ne gre sklepati (Vehovar in dr. 2022). Analize družboslovnoinformatičnega delovanja v zadnjih letih (Vehovar in dr. 2022) kažejo, da je pojmovanje družboslovne informatike v mednarodnem smislu še vedno zelo raznoliko, pri čemer sta v namen večje prepoznavnosti in

vloge družboslovne informatike kot znanstvene discipline potrebna višja stopnja poenotenja glede ključnih pojmov in večje sodelovanje med različnimi tradicijami (Fichman in dr. 2015; Vehovar in dr. 2022).

Razpravo o splošnih značilnostih mednarodnega razvoja družboslovne informatike na stran; tukaj se osredotočam na svojevrstno zgodovino razvoja družboslovne informatike v Sloveniji ter iz tega izhajajoče značilnosti in priložnosti. Vsaka znanstvena disciplina je dinamični organizem, ki ga uokvirja družbeni kontekst, v katerem se razvija (Kuhn 1970). V Sloveniji se je družboslovna informatika razvila v specifičnih okoliščinah, ki so uokvirile njene značilnosti in delovanje. Hkrati ugotavljam, da iz tradicije razvoja slovenske družboslovne informatike izhajajo vsaj tri omejitve v razumevanju in delovanju družboslovne informatike v slovenskem prostoru, ki jih izpostavljam v nadaljevanju.

2.1 Prva omejitev: zoženje družboslovne informatike na metodologijo in informatiko

V slovenskem prostoru se je pojem družboslovne informatike prvič pojavil kot naziv študijskega programa, v znanstvenoraziskovalnem smislu pa predvsem kot uporaba računalniške tehnologije v družboslovnem raziskovanju – kot orodje za zbiranje, analizo in predstavitev podatkov (Petrič in Atanasova 2013; Smutny in Vehovar 2019). Vzpostavitev študija družboslovne informatike sredi 80. let prejšnjega stoletja na takratni Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo, je bila izjemno pogumna, pa tudi vizionarsko dejanje, ki je bilo prebojno ne le lokalno, temveč tudi mednarodno, saj je šlo za eno prvih institucionalizacij interdisciplinarnosti, ki je združevala na eni strani sociologe, na drugi pa matematike in informatike (Mlinar 2022). Če za prvo obdobje razvoja družboslovne informatike v Sloveniji velja, da je bilo omejeno predvsem na rabo računalniških orodij v družboslovnem raziskovanju, pa je za obdobje zadnjih dveh desetletij značilna širša znanstvena dejavnost, ki se ukvarja z najrazličnejšimi vidiki interakcije IKT in družbe – od razvoja orodij za analizo (npr. Batagelj in Mrvar 1998) in zbiranja podatkov (npr. Ika; Manfreda in dr. 2008) ter merjenja z digitalizacijo povezanih pojavov (npr. Vehovar in dr., 2006) do obravnave ključnih socioloških vprašanj v povezavi z novimi IKT: družbene neenakosti v povezavi z digitalnimi neenakostmi (npr. Dolničar in dr. 2014; Grošelj in dr. 2022), digitalne kompetence (npr. Petrovčič in dr. 2022), opolnomočenje v internetnih družbenih okoljih (npr. Atanasova in dr. 2017; Petrič in Petrovčič 2014), otroci in nove IKT (npr. Lobe in dr. 2021) ter vprašanja zasebnosti (npr. Bartol in dr. 2023) in varnosti (npr. Orehek 2023), če naštejemo samo nekaj relevantnih tematik. Z vseprisotnostjo interneta, predvsem pa s prehodom svetovnega spleta v vse pore družbenega življenja se je družboslovna informatika ustalila kot specifična disciplina s svojim

konceptualnim aparatom in temeljnimi načeli (Kling 2007; Sawyer in Tapia 2007).

V povezavi s tem opažam prvi zaviralni dejavnik razvoja, in sicer se zdi, da je zgodovinski kontekst vzpostavitve družboslovne informatike v Sloveniji pomembno uokviril in omejil njeno poznejše razumevanje v tem prostoru. Ugotavljam, da vsaj do določene mere vztraja predstava o družboslovni informatiki kot predvsem zbirki informatičnih in metodološko-statističnih pripomočkov za raziskovanje. V zvezi s tem identificiram notranje in zunanje razloge. V sklopu prvih je pomembna ugotovitev, da se veliko posameznikov, ki delujejo v institucionalnih okvirih, povezanih z družboslovno informatiko, v znanstvenoraziskovalnem smislu ukvarja pretežno z družboslovno metodologijo in statistiko. Nenazadnje je pedagoška katedra, ki deluje na področju družboslovne informatike, pojem družboslovne informatike v svoj naziv vključila šele pred dobrimi desetimi leti, saj se je do tedaj imenovala Katedra za informatiko in metodologijo (sedaj Katedra za družboslovno informatiko in metodologijo). Pri zunanjih razlogih razločim tri kazalce. Prvi, ki je delno tudi notranji, se nanaša na izkušnjo, da smo posamezniki, ki delujemo na družboslovnoinformatičnem področju, v medosebnih, formalnih in neformalnih interakcijah pogosto zreducirani na »informatike« ali »metodologe«, kar je morda samo jezikovna bližnjica za dolgovezne »družboslovne informatike«, a ima lahko tudi vsebinske implikacije. V zvezi s tem je moč opaziti tudi antagonistično-redukcionistični izbruh, ki vsekakor ni reprezentativen, a nazorno sporoča, da so raziskovalci na področju družboslovne informatike »slabi matematiki, ki so uničili družboslovje« (Trček 2013). Drugi indikator se nanaša na opažanja iz obdobja prenov študijskih programov na FDV (bolonjska reforma v letu 2009 in prenova študijskih programov v letu 2016), ko so razprave o sodelovanju z drugimi katedrami potekale predvsem pri metodološko-statističnih predmetih, ne pa tudi pri predmetih, ki bi potencialno obravnavali vlogo IKT v različnih družbenih procesih. Tretji indikator se nanaša na ugotovitev, da se pri načrtovanju in evalvaciji fakultetnih informacijskih sistemov raziskovalcev s področja družboslovne informatike – z redkimi izjemami – ni vključevalo (npr. Kramberger in dr. 2005).

Z redukcijo družboslovne informatike na metodologijo in statistiko je pogosto spregledana njena vloga v obravnavanju ključnih družbenih vprašanj, ki so povezana z novimi IKT. Družboslovna informatika namreč prinaša pomembno perspektivo na družbeno vlogo novih tehnologij, ki se odmika od prevladujočih determinizmov, še posebej od t. i. tehnološkega determinizma, ki tehnologijo preveč poenostavlja in enostransko razume kot rešitev družbenih problemov ali pa ravno nasprotno – kot njihovega povzročitelja (Kling 2007; Sawyer in Tapia 2007). Eden glavnih razlogov za vzpostavitev družboslovne informatike

v ZDA je bil ravno odmik od tehnološkega determinizma in snovanje temeljnih načel, ki označujejo zapleten odnos med tehnologijami in družbeno spremembo, npr. načelo kontekstualne odvisnosti, načelo latentnih in manifestnih posledic, načelo vzajemnega spreminjanja tehnologij skozi rabo (Kling 2007; Sawyer 2005). Z redukcijo družboslovne informatike na metodologijo, informatiko ali druga področja se tovrstna načela težje in počasneje uveljavljajo, kar je vsekakor omejujoče, saj se zdi, da se pogosto ne znamo ustrezno in proaktivno soočiti z razumevanjem novih IKT ter njihovimi rabami in posledicami. Da je tehnološko-deterministična paradigma še vedno globoko prisotna na različnih ravneh, se je nedavno manifestiralo z vpeljavo »novega« informacijskega sistema na Univerzi v Ljubljani, pri čemer lahko vsi zaposleni čutimo posledice zmotne predstave o tem, kako učinkovito vpeljati in uporabljati IKT. V tem pogledu sicer Univerza v Ljubljani niti ni izjema, saj se šele v zadnjem času pojavljajo študije o tem, kako naj poteka implementacija poslovnih informacijskih sistemov v univerzitetnem okolju, da ne pride do konflikta med korporativno in akademsko kulturo ter v končni fazi višjih stroškov, neučinkovitosti in upora zaposlenih do uporabe sistema (Bamufleh 2021).

Če je bil pred štiridesetimi leti uspešen klic po interdisciplinarnosti, ki je združila družboslovce ter matematike in informatike v družboslovnoinformatično gibanje (Mlinar 2022), pa je tokrat na mestu ponoven klic k večji integraciji družboslovne informatike kot znanstvene discipline na eni strani in drugimi družboslovnimi disciplinami za obravnavanje ključnih problemov sodobne družbe, ki so neločljivo povezani z novimi IKT.

2. 2 Druga omejitev: mešanje rabe kvantitativnih metod in kvantifikacije kot družbenega procesa

Naslednji zaviralni dejavnik izhaja iz opažanja, da se raba IKT za (kvantitativno) družboslovno raziskovanje občasno interpretira/razume kot mehanizem spodbujanja kvantifikacije kot širšega družbenega procesa. Slovenska tradicija razvoja družboslovne informatike je sprva dajala primat področju razvoja računalniških orodij za različne faze – pretežno kvantitativnega družboslovnega raziskovanja, kar sovпада s širšim družbenim procesom kvantifikacije (Porter 1996). Kvantifikacija kot družbeni proces se nanaša na širši razmah vloge števil v družbi, preštevanja pojavov z namenom objektivizacije, nadzora (Porter 1996), z vseprisotnostjo interneta in zbiranjem podatkov o aktivnosti človeške družbe pa se soočamo s pojavi nadzorskega kapitalizma, vdora v zasebnost, manipulacijami, redukcijo človeškega delovanja in invazivno birokratizacijo, ki so problematični družbeni procesi z negativnimi implikacijami na več ravneh (npr. Morozov 2011; Pasquale 2015; Zuboff 2019). Vsaj dva posredna kazalca

kažeta, da se kvantitativno družboslovno raziskovanje ter z njim povezani postopki merjenja in zbiranja podatkov ter statističnih analiz pogosto razumejo kot mehanizem ideologije kvantifikacije. V okviru prvega je to morda najbolj očitno v kontekstu številnih pobud po ukinitvi kvantitativnih metod v znanstveni evalvaciji in bibliometriki (Mali 2021). Tu gre po eni strani za odziv na veliko deviacij in manipulacij, ki zlorablja načine točkovanja znanstvenih del in publikacij (Fong in Wilhite 2017), zaradi njih pa se je morda razvilo neko širše nasprotovanje do uporabe kvantitativnih metod v družboslovnem raziskovanju. Pri tem je na mestu opozorilo, da je kvantifikacija nujno potrebna za transparentnost raziskovalne politike, še posebej v majhni družboslovni skupnosti, kjer je hitro prisotna nevarnost konfliktov interesa (Mali 2021). Neupravičeno mešanje kvantitativne metodologije in ideologije kvantifikacije se je nenazadnje manifestiralo v sprejeti metodologiji ocenjevanja programskih skupin s strani Univerze v Ljubljani, ki se na izjemno neroden način izogiba pojmu »kvantitativnega« v ocenjevanju vsebinskih kriterijev na način, da pušča odprt prostor subjektiviteti v »kvalitativnem pripisovanju številskih ocen«, kar je metodološki nesmisel (Univerza v Ljubljani 2023).

Drugi kazalec se nanaša na ugotovitve, da je bila v procesih prenavljanja družboslovnih programov na FDV tako v obdobju bolonjske reforme kot pri prenovi študija v letu 2016 prisotna določena tendenca po zmanjševanju in ukinitvi vsebin s področja kvantitativne metodologije in statistike (Vehovar 2016). Tu lahko le špekuliramo, da gre za rezultat upora proti družbenim procesom kvantifikacije in zmotnega razumevanja kvantitativne metodologije kot njenim agensom. Morda je v tem pogledu simptomatičen nedavni poziv visokošolskega sindikata na FDV k odmiku od »hladne laboratorijske objektivnosti na področju človeških zadev, ki prinaša akademske točke« (Mekina 2024), ki zmotno meša stremljenje k objektivnosti pri rabi (kvantitativne) metode in podleganje ideologiji kvantifikacije.

V zvezi z vlogo kvantitativnega raziskovanja v družboslovju zmote in kontroverznosti niso značilne samo za slovenski prostor, ampak je to ena izmed ponavljajočih se tem na področju sociologije in družboslovja nasploh (Bryman 2000; več v Lobe 2006). V tem pogledu je morda čas, da se postopoma znebimo izključevanja in paradigmatške »slepote« ter začnemo stremeti h komplementarni rabi kvalitativnega in kvantitativnega raziskovanja, saj so klici po tem v sociologiji stalno prisotni (npr. Bourdieu 2004; Cooley 1926; Gouldner 1970). Kvantitativno raziskovanje je metoda, orodje in tehnika v družboslovnem raziskovanju, ki se uporablja za zbiranje, analizo in interpretacijo družbenih pojavov na osnovi številskih podatkov, to pa ne pomeni, da je v ozadju pozitivistična ideja čiste objektivnosti, vrednotne nevtralnosti in nekritičnega sprejemanja statusa

quo. Kritičen odnos do kvantitativnega raziskovanja v veliki meri izhaja tudi iz paradigmatiskih izhodišč, vendar je že Lazarsefeld (1941) argumentiral, da kvantitativne metode lahko služijo tudi kritičnemu družboslovnemu raziskovanju (Jeřábek 2001). Kvantitativno raziskovanje se danes v večji meri naslanja na postpozitivistično perspektivo (Clark 1998), ki se zaveda, da objektivnosti in vrednotne nevtralnosti ni mogoče v celoti doseči, je pa treba k njima stremeti. Aktualna, kritična družbena vprašanja, kot so naraščajoči globalni konflikti in družbene neenakosti, lahko zelo empatično raziskujemo tudi s kvantitativnimi metodami brez ambicij po akademskih točkah.

V zvezi z razvojem družboslovne informatike je na mestu še pojasnilo, da slovenska tradicija sicer razvoju kvantitativnih metod daje primat zaradi specifičnih institucionalnih okoliščin, v splošnem pa je družboslovna informatika izrazito problemsko usmerjena (Kling 2007; Sawyer 2005) in multiparadigmatska znanost (Petrič in Atanasova 2013; Smutny in Vehovar 2020), ki za analizo in reševanje družbenih in raziskovalnih problemov posega po različnih kvalitativnih in kvantitativnih metodah, v zadnjem času pa spodbuja kombiniranje teh dveh pristopov. Še več, v navezavi na naslednjo točko lahko trdim, da je družboslovna informatika neobhodna za razumevanje, obravnavanje in reševanje težav, povezanih z družbenim procesom kvantifikacije, saj je za temeljito razumevanje in razbijanje »črnih škatel« v ozadju družbenih medijev, umetne inteligence in algoritmov nujno potrebno kombiniranje računalniškega, informatičnega, statističnega in družboslovnega znanja (Meyer in dr. 2019).

2. 3 Tretja omejitev: sociologija med tehnofobijo in nezanimanjem za razvoj novih IKT

Družboslovna informatika je tesno in na različne načine povezana s sociologijo – odvisno od specifik razvoja posamičnih tradicij družboslovne informatike. V Sloveniji je ta povezanost primarno formalno-institucionalne narave in se nanaša predvsem na umeščeno študijskega programa pod širše okrilje sociološkega oddelka, medtem ko je v ZDA družboslovna informatika s sociologijo bolj povezana na ravni teoretsko-konceptualnega aparata. Trdim, da bi morali biti – vsaj v idealnem svetu znanstvenega sodelovanja – sociologija in družboslovna informatika v simbiotičnem odnosu. Družboslovna informatika potrebuje sociologijo: še posebej je bilo to pomembno v zgodnjem razvojnem obdobju, ko je od nje črpala glavne ideje in koncepte ter jih aplicirala v svojem polju. Danes, ko so IKT – če to želimo ali ne – neločljivo povezane s temeljnimi sociološkimi vprašanji glede družbenih neenakosti, reprodukcije znanja, spola, mobilnosti, časa in prostora, delovanja organizacij, izobraževanja in drugih področij družbenega delovanja, pa menim, da tudi sociologija nujno potrebuje

družboslovno informatiko. A ugotavljam, da je ta odnos neizkoriščen in omejen pretežno zaradi dveh procesov: zaradi prisotnosti antiutopičnih determinizmov, prežetih s tehnofobijo, in zaradi nezanimanja za razvoj novih tehnologij.

Antiutopični determinizmi so v veliki meri rezultat postmodernega odčaranja od modernističnega razumevanja tehnologij kot temeljnega gonila človeškega razvoja (Feenberg 2012; Touraine 1995). Tehnologije so na pretirano determinističen način razumljene predvsem kot mehanizem reprodukcije železne kletke birokracije, nadzora, družbenih neenakosti in drugih problematičnih družbenih pojavov (Webster 2014; Zuboff 2019). Tovrsten odpor ima pogosto tudi realne razloge, saj smo kot državljani, zaposleni ali posamezniki pogosto soočeni z implementacijami tehnologij, ki kršijo osnovna načela družboslovne informatike (npr. neupoštevanje uporabnika in družbenega konteksta, v katerem ta deluje) in vodijo v negativne družbene posledice. Še več, nove IKT, kot že omenjeno, omogočajo problematične procese, ki posamezniku jemljejo moč in reproducirajo ali celo povečujejo družbene neenakosti (Helsper 2021). Ne glede na to pa je zatekanje k antiutopičnemu determinizmu problematično, saj pogosto ne gre za kritično obravnavo tehnologij, ampak za neke vrste tehnofobni refleks, ki lahko hitro spregleda potencialne novih tehnologij za pozitivno družbeno spremembo. Simptomatično je Baumanovo razumevanje tehnoloških sprememb (Bauman 2016), ki jih vidi kot vzrok za izpraznjenost medosebnih odnosov, družbene medije pa smatra kot sekundarno okolje, ki so kvečjemu slab nadomestek za »realne« odnose in strukture. Tovrstno gledišče predstavlja tipičen odmik od enega glavnih načel družboslovne informatike, ki govori o dvojnosti učinkov novih tehnologij na družbene odnose (Sawyer in Tapia 2007). Raziskave na področju družboslovne informatike tako kot tudi na številnih drugih področjih jasno kažejo, da so internetno posredovane družbene strukture, odnosi in procesi ravno tako »realni« kakor fizični prostori v smislu vpliva na posameznika, odnose in družbo, pri čemer vplivi segajo od zelo pozitivnih do zelo negativnih (npr. Boyd 2014; Rainie in Wellman 2012; Shirky 2011; Van Dijck 2013).

Če je antiutopični determinizem značilen za sociološke obravnave novih tehnologij, pa se zdi, da je še bolj prisotno nezanimanje za nove IKT. Že ko sem v prvih letih novega tisočletja spremljal sodobne sociološke avtorje (npr. Beck, Bauman, Bourdieu, Giddens), sem presenečeno ugotavljal, da so internetne tehnologije praktično v celoti odsotne iz njihovih analiz in komentarjev – seveda z izjemami (npr. Castells). Zanimanje sociologije za internetne tehnologije je postopoma raslo šele pozneje in se v polni meri manifestiralo s pandemijo koronavirusa, ko je postalo zelo nazorno jasno, da nove IKT niso samo komunikacijska orodja, temveč platforme praktično vsakršnega družbenega delovanja, ki sega od vsakdanjega življenja, intime in odnosov do organizacij, kulture in

družbenih sistemov. Glede na to, da je internet prisoten že več kot 50, svetovni splet pa več kot 30 let, se zdi, da se sociologija v Rogersovi krivulji razširjanja inovacij (Rogers 1995), ki identificira pet kategorij – inovatorji, zgodnji posvojitelji, zgodnja večina, pozne večine in zamudniki –, uvršča v zadnji dve kategoriji. V obstoječi literaturi ni zaslediti empiričnih študij doma ali v tujini, ki bi bile skladne s to opazko, lahko pa iz teoretskih razprav vsaj posredno sklepamo, da se sociologija dokaj počasi odziva na spreminjajoči se družbeni svet (Gouldner 1970), kar je nenazadnje povezano z njeno paradigmatško naravo (Kuhn 1970). Čeprav ne analizira IKT, pa Bhatasara (2015) nazorno ugotavlja, da se sociologija (pre)počasi odziva na vprašanja podnebnih sprememb.

Tabela 1: Prispevki na slovenskih socioloških dnevih, ki vsaj posredno obravnavajo IKT.

Sociološko srečanje	Št. vseh prispevkov	Prispevki, povezani z IKT	Odstotek prispevkov, povezanih z IKT
2011	54	5	9,3 %
2012	64	1	1,6 %
2013	39	4	10,3 %
2014	42	2	4,8 %
2015	56	5	8,9 %
2016	57	2	3,5 %
2017	54	1	1,9 %
2018	32	1	3,1 %
2019	53	5	9,4 %
2020	52	6	11,5 %
2021	51	10	19,6 %
2022	60	7	11,7 %
2023	79	13	16,5 %

Vir: avtor.

Za delen vpogled v situacijo v našem prostoru je bila izvedena naslednja empirična analiza. Na osnovi zbornikov povzetkov Slovenskih socioloških srečanj, ki so od leta 2011 naprej v celoti dostopni (na sociolosko-drustvo.si), je bil opravljen pregled vseh prispevkov, pri čemer so bili identificirani tisti, ki se ukvarjajo z določenim družboslovnim pojavom v okviru IKT (npr. varnost na internetu) ali vplivom IKT na družbo (npr. platformizacija dela). Postopek kodiranja sta opravili dve osebi, pri čemer so bila razhajanja usklajena, tako da je medkoderska zanesljivost popolna. Rezultati (glej Tabelo 1) pritrjujejo zgoraj

navedeni opazki, in sicer je bolj intenzivno ukvarjanje z IKT zaslediti v zadnjih nekaj letih, v splošnem pa je prisoten nizek delež prispevkov, ki se kakorkoli ukvarjajo z novimi IKT in digitalizacijo. To seveda ne pomeni, da se slovenska sociologija ne ukvarja s pomembnimi temami; želel sem le ponazoriti, da nove IKT v sociološko razpravo prihajajo dokaj pozno. Tudi nasploh se zdi, da je digitalizacija na FDV dokaj obrobna tema, saj lahko v publikaciji ob 60-letnici fakultete zasledimo le en tekst, ki eksplicitno obravnava družbene vidike digitalizacije in internetizacije (Splichal 2019).

Zakaj menim, da je pomanjkanje sociološkega zanimanja za IKT problematično? Družboslovna informatika govori o recipročnem vplivu med tehnologijami in družbo (Sawyer in Tapia 2007), pri čemer so nove tehnologije še posebej plastične v zgodnji fazi prisvajanja. Ko tehnologija doseže pozno fazo prisvajanja, se v družbi že dodobra normalizira, težje jo je regulirati in usmerjati (Feenberg 2012; Hughes 1987). Za sociologijo v usmerjanju razvoja tehnologij in soustvarjanju njihove vloge v družbi ležijo izjemne priložnosti, vendar se je v krivulji razširjanja inovacij treba premakniti v zgodnejše faze, da se lahko iz pogosto otopele reaktivnosti transformira v proaktivno držo. Družboslovna informatika ji lahko pri tem izjemno pomaga z identifikacijo ključnih vprašanj, povezanih z novimi tehnologijami, še preden ta postanejo aktualna v smislu medijske pokritosti.

3 Zaključek

V tem prispevku sem želel ob naslonitvi na zgodovino razvoja družboslovne informatike v Sloveniji izpostaviti in reflektirati nekatere omejitve, ki izvirajo iz svojevrstnega razvoja družboslovne informatike kot znanstvene discipline ter njenega odnosa do sociologije in družboslovja nasploh. Treba se je zavedati, da opredelitev omejitev in razmislek o njih izhajata iz avtorefleksivnega procesa z delnim empiričnim vpogledom ter vzporednicami z empiričnimi opažanji in teoretskimi refleksijami drugih avtorjev. Nenazadnje se zdi, da je bolj kot empirična rigoroznost pri ugotavljanju, v kolikšni meri so te omejitve dejansko prisotne, pomembno to, da jih prepoznamo in da se o njih sporazumevamo. Obravnavanje teh omejitev se zdi odlična odskočna deska za bolj sinergično delovanje družboslovne informatike in sociologije ter posledično večji vpliv na vlogo novih IKT v sodobnih družbah. Za doseganje tovrstnega cilja bi bilo smiselno delovanje na več ravneh. Redukcijo družboslovne informatike na metodologijo in statistiko bi bilo moč preseči z aktivnejšim vključevanjem raziskovalcev na področju družboslovne informatike v javne razprave o družbeni vlogi novih IKT. Slednje bi bilo nasploh izjemno pomembno, saj se zdi, da obstaja velik razkorak med bogato raziskovalno dejavnostjo in diseminacijo njenih ugotovitev v širši javnosti. Nadalje bi bila

smiselna večja stopnja sodelovanja pri ustvarjanju in izvajanju skupnih študijskih programov in predmetov, saj bi to pomagalo spodbuditi izmenjavo znanja in idej med družboslovno informatiko in drugimi družboslovnimi disciplinami. Potrebna bi bila tudi višja stopnja sodelovanja in podpore pri skupnih raziskovalnih projektih in sodelovanje na različnih forumih s ciljem boljšega razumevanja, pojasnjevanja in napovedovanja družbenih vplivov IKT ter v končni fazi posredovanja v teh procesih. Vse tovrstne aktivnosti že obstajajo, vendar pa je še veliko prostora za njihovo krepitev in s tem za aktivnejšo vlogo v obravnavanju vprašanja, kako lahko IKT uporabimo za reševanje družbenih problemov in izboljšanje kakovosti življenja.

Literatura

- Atanasova, Sara, in Petrič, Gregor (2013): Družboslovna informatika med metodologijo raziskovanja, uporabno informatiko in internetnimi študijami. V T. Gornik (ur.): Dvajset let pozneje: zbornik prispevkov. 20. konferenca Dnevi slovenske informatike, Portorož, 15.–17. april 2013. 1. izd: 38–39. Ljubljana: Slovensko društvo Informatika.
- Atanasova, Sara, Kamin, Tanja, in Petrič, Gregor (2017): Exploring the benefits and challenges of health professionals' participation in online health communities: Emergence of (dis) empowerment processes and outcomes. *International journal of medical informatics*, 98: 13–21.
- Bartol, Jošt, Vehovar, Vasja, Bosnjak, Michael, in Petrovčič, Andraž (2023): Privacy concerns and self-efficacy in e-commerce: Testing an extended APCO model in a prototypical EU country. *Electronic Commerce Research and Applications*, 60: 101289.
- Bamufleh, Dalal, in dr. (2021): User acceptance of Enterprise Resource Planning (ERP) systems in higher education institutions: A conceptual model. *International Journal of Enterprise Information Systems (IJEIS)*, 17 (1): 144–163.
- Batagelj, Vladimir, in Mrvar, Andrej (1998): Pajek-program for large network analysis. *Connections*, 21 (2): 47–57.
- Bauman, Zygmunt (2016): Intervju – Social media are a trap. Intervjujal Ricardo De Querol. Dostopno prek: https://english.elpais.com/elpais/2016/01/19/inenglish/1453208692_424660.html (30. 1. 2024).
- Bhatasara, Sandra (2015): Debating sociology and climate change. *Journal of Integrative Environmental Sciences*, 12 (3): 217–233.
- Bourdieu, Pierre (2004): Znanost o znanosti in reflektivnost. Ljubljana: Liberalna akademija.
- Boyd, Danah (2014): *It's complicated: The social lives of networked teens*. New Haven: Yale University Press.
- Bryman, Alan (2000): *Quantity and quality in social research*. London: Unwin Hyman.
- Castells, Manuel (2010): *The rise of the network society (second edition)*. Chichester: John Wiley & Sons.

- Clark, Alexander M. (1998): The qualitative-quantitative debate: moving from positivism and confrontation to post-positivism and reconciliation. *Journal of advanced nursing*, 27 (6): 1242–1249.
- Cooley, Charles Horton (1926): The roots of social knowledge. *American Journal of Sociology*, 32 (1): 59–79.
- Dolničar, Vesna, Prevodnik, Katja, in Vehovar, Vasja (2014): Measuring the dynamics of information societies: Empowering stakeholders amid the digital divide. *The Information Society*, 30 (3): 212–228.
- Feenberg, Andrew (2012): *Questioning technology*. London: Routledge.
- Fichman, Pnina, Sanfilippo, Madelyn, in Rosenbaum, Howard (2015): *Social informatics evolving*. Chapel Hill: Morgan & Claypool Publishers.
- Fong, A. Eric, in Wilhite, W. Allen (2017): Authorship and citation manipulation in academic research. *PloS one*, 12 (12): e0187394.
- Gouldner, Alvin (1970): *The Coming Crisis of Western Sociology*. London: Heinemann.
- Grošelj, Darja, Reisdorf, C. Bianca, Dolničar, Vesna, in Petrovič, Andraž (2022): A decade of proxy internet use: the changing role of socio-demographics and family support in nonusers' indirect internet access to online services. *The Information Society*, 38 (4): 240–256.
- Habermas, Jürgen (1984): *Theory of Communicative Action, Volume One: Reason and the Rationalization of Society*. Boston: Beacon Press.
- Habermas, Jürgen (1987): *Theory of Communicative Action, Volume Two: Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*. Boston: Beacon Press.
- Helsper, Ellen (2021): *The digital disconnect: The social causes and consequences of digital inequalities*. London: SAGE.
- Hughes, Thomas P. (1987): The evolution of large technological systems. *The social construction of technological systems: New directions in the sociology and history of technology*, 82: 51–82.
- Iglič, Hajdeja, in dr. (2016): Prispevek delovne skupine za strateško-razvojna vprašanja (KARP) k prenovi študijskih programov. V M. Kalin Golob (ur.): *Odgovornost za razvoj družboslovja: deset let prenovljenih programov Fakultete za družbene vede*: 63–80. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Jeřábek, Hynek (2001): Paul Lazarsfeld – The founder of modern empirical sociology: A research biography. *International Journal of Public Opinion Research*, 13 (3): 229–244.
- Kling, Rob (2007): What is social informatics and why does it matter?. *The Information Society*, 23 (4): 205–220.
- Kling, Rob, Rosenbaum, Howard, in Sawyer, Steve (2005): *Understanding and Communicating Social Informatics*. Medford: Information Today, Inc.
- Kolin, Konstantin (2021): Social informatics: 30 years of development of Russian scientific school. *Acta Informatica Pragensia*, 10 (3): 289–300.

- Kramberger, Anton, in dr. (2005): Zasnova prenovljenega spletnega mesta FDV. Študije FDV, 2 (2): 2–40.
- Kuhn, Thomas S. (1970): *The Structure of Scientific Revolutions*. Enlarged (2nd ed.). University of Chicago Press.
- Lazarsfeld, Paul F. (1941): Remarks on administrative and critical communications research. *Zeitschrift für Sozialforschung*, 9 (1): 2–16.
- Lobe, Bojana (2006): Združevanje kvalitativnih in kvantitativnih metod – stara praksa v novi preobleki?. *Družboslovne razprave*, 22 (53): 55–73.
- Lobe, Bojana, in dr. (2021): How children (10–18) experienced online risks during the Covid-19 lockdown-Spring 2020: Key findings from surveying families in 11 European countries. Dostopno prek: <https://www.duo.uio.no/handle/10852/84143> (29. 1. 2024).
- Manfreda, Katja L., in dr. (2008): Web surveys versus other survey modes: A meta-analysis comparing response rates. *International journal of market research*, 50 (1): 79–104.
- Mali, Franc (2021): Ali vsako kvantitativno merilo nujno ogroža kvaliteto v znanosti? Kratek miselni utrinek ob današnjih dilemah vrednotenja znanosti. V T. Kamin, N. Perger in M. Kalin Golob (ur.): *60 let kasneje: UL FDV od A do Ž*: 207–209. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Mekina, Igor (2024): Tudi zaposleni na Fakulteti za družbene vede obsojajo genocid v Gazi, pričakujejo, da se vlada pridruži tožbi proti Izraelu. Dostopno prek: <https://insajder.com/slovenija/tudi-zaposleni-na-fakulteti-za-druzbene-vede-obsojajo-genocid-v-gazi-pricakujejo-da-se> (29. 1. 2024).
- Meyer, Eric T., in dr. (2019): The social informatics of knowledge. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 70 (4): 307–312.
- Mlinar, Zdravko (2022): *Družboslovno raziskovanje: med profesionalizacijo in podružbljanjem*. Prvi zvezek. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Morozov, Evgeny (2011): *The net delusion: How not to liberate the world*. Penguin UK.
- Orehek, Špela (2023): *Večnivojska analiza vloge komunikacijskih procesov v informacijskem varnostnem vedenju (Doktorska disertacija)*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
- Pasquale, Frank (2015): *The black box society: The secret algorithms that control money and information*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Petrič, Gregor (2006): Uvod. V G. Petrič (ur.): *Znanilci informacijske družbe: 20 let študija družboslovne informatike: 1–2*. Ljubljana: Katedra za informatiko in metodologijo, FDV.
- Petrič, Gregor (2007): *Social informatics: what is it, history, principles, findings, and areas of research*. Predavanje na Univerzi Pordenone, 7. 2. 2007.
- Petrič, Gregor, in Atanasova, Sara (2013): *Družboslovna informatika: Razvojne konvergence in raziskovalni dosežki*. Teorija in praksa, 50 (2): 347.

- Petrič, Gregor, in Petrovčič, Andraž (2014): Individual and collective empowerment in online communities: the mediating role of communicative interaction in web forums. *The Information Society*, 30 (3): 184-199.
- Petrovčič, Andraž, Reisdorf, Bianca C., Grošelj, Darja, in Prevodnik, Katja (2022): A typology of aging internet users: exploring digital gradations in internet skills and uses. *Social Science Computer Review*: 08944393221117753.
- Porter, Theodore M. (1996): *Trust in numbers: The pursuit of objectivity in science and public life*. Princeton: Princeton University Press.
- Rainie, Harrison, in Wellman, Barry (2012): *Networked: The new social operating system*. Vol. 10. Cambridge, MA: MIT Press.
- Rheingold, Howard (1993): A slice of life in my virtual community. *Global networks: Computers and international communication*: 57-80.
- Rogers Everett, M. (1995): *Diffusion of innovations*. New York: Free Press.
- Rosenbaum, Howard (2014): Social informatics as a scientific and intellectual movement. V P. Fichman in H. Rosenbaum (ur.): *Social informatics: Past, present and future*: 2-28. Cambridge, UK: Cambridge Scholars Publishing.
- Sawyer, Steve, in Tapia, Andrea (2007): From findings to theories: Institutionalizing social informatics. *The Information Society*, 23 (4): 263-275.
- Sawyer, Steve (2005): Social informatics: Overview, principles and opportunities. *Bulletin of the American Society for Information Science and Technology*, 31 (5): 9-12.
- Shirky, Clay (2011): The political power of social media: Technology, the public sphere, and political change. *Foreign affairs*, 28-41.
- Smutny, Zdenek, in Vehovar, Vasja (2019): Social informatics research: Schools of thought, methodological basis, and thematic conceptualization. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 71 (5): 529-539.
- Splichal, Slavko (2019): UL/FDV v dobi globalizacije in internetizacije. V M. Kalin Golob (ur.): *Odgovornost za razvoj družboslovja: deset let prenovljenih programov Fakultete za družbene vede*: 23-27. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Touraine, Alain (1995): *Critique of modernity*. Cornwall: Blackwell.
- Trček, Franc (2013): Razširjeni intervju (dopolnitev FDV-jevca) – doc. dr. Franc Trček. Intervjujal Rok Ramšak. Dostopno prek: <https://socioklub.wordpress.com/2013/04/02/razsirjeni-intervju-dopolnitev-fdv-jevca-doc-dr-franc-trcek/> (30. 1. 2024).
- Univerza v Ljubljani (2023): Metodologija ocenjevanja raziskovalnih programov Univerze v Ljubljani. Dostopno prek: https://www.uni-lj.si/mma/metodologija_ocenjevanja_raziskovalnih_programov_univerze_v_ljubljani_sprejeta_dne_9_6_2023/2023120414233131/?m=1701696211 (30. 1. 2024).
- Van Dijck, Jose (2013): *The culture of connectivity: A critical history of social media*. Oxford: Oxford University Press.
- Vehovar, Vasja, Sicherl, Pavle, Hüsing, Tobias, in Dolničar, Vesna (2006): Methodological challenges of digital divide measurements. *The information society*, 22 (5): 279-290.

- Vehovar, Vasja (2016): Izzivi procesa reakreditacije študijskih programov FDV. V M. Kalin Glob (ur.): *Odgovornost za razvoj družboslovja: deset let prenovljenih programov Fakulteta za družbene vede*: 95–112. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Vehovar, Vasja, in Petrič, Gregor (2006): Družboslovna informatika: disciplina v nastajanju. V G. Petrič (ur.): *Znanilci informacijske družbe: 20 let študija družboslovne informatike*: 5–14. Ljubljana: Katedra za informatiko in metodologijo, FDV.
- Vehovar, Vasja, Smutny, Zdenek, in Robbin, Alice R. (2021): What is social informatics from an international perspective?. *Acta Informatica Pragensia*, 10 (3): 207–210.
- Vehovar, Vasja, Smutny, Zdenek, in Bartol, Jošt (2022): Evolution of social informatics: Publications, research, and educational activities. *The Information Society*, 38 (5): 307–333.
- Webster, Frank (2014): *Theories of the information society*. London in New York: Routledge.
- Wulf, Volker, Weibert, Anne, Aal, Konstantin, Rüller, Sarah, in Rohde, Markus (2021): The praxeological research programme of socio-informatics—the Siegen school. *Acta Informatica Pragensia*, 10 (3): 333–348.
- Zuboff, Shoshana (2019): *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. New York: PublicAffairs.

Podatki o avtorju

prof. dr. **Gregor Petrič**

Univerza v Ljubljana, Fakulteta za družbene vede

Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana, Slovenija

E-mail: gregor.petric@fdv.uni-lj.si